

Politieke sleutelwoorden

Vlaanderen-Europa 2002 doorgelicht

Stefaan Slembrouck en Jan Blommaert

Taalkundige UG - Taalkundige UIA

In Vlaanderen-Europa 2002 hebben Van den Brande en de zijnen een aantal politieke sleutelwoorden gedefinieerd. Daarmee hebben zij een referentiekader vastgelegd voor de politieke discussie in Vlaanderen. De definities zijn met opzet zo vaag en ruim mogelijk gehouden, zodat een meerderheid van de bevolking voor hun politiek project gemobiliseerd kan worden [1].

Vlaanderen-Europa 2002 is wellicht één van de meest markante politieke teksten van onze tijd. Het boekje dat door de eerste regering Van den Brande in 1993 bij Lannoo werd uitgegeven, markeert een nieuwe fase in de geschiedenis van de Vlaamse Beweging: de fase van de staatsvorming [2]. Het document is expliciet gekaderd in een natievormende strategie, waarbij de Vlaamse regering streeft naar een inhoudelijke invulling van de pas verworven institutionele structuren en daarvoor zoveel mogelijk enthousiasme bij de Vlaamse bevolking wil opwekken. De Vlaamse bewindslieden bekloegen zich na de publicatie van het boek over de schaarse reacties en de afwezigheid van een 'breed maatschappelijk debat'. Andere waarnemers (waaronder Manu Ruys) verwonderden zich eveneens over de afwezigheid van een luide en brede respons. Inderdaad, de publieke weerklink van het boek staat niet in verhouding tot het historische belang ervan. Het boek verdient meer kritische aandacht.

In wat volgt zullen wij één aspect van *Vlaanderen-Europa 2002* van naderbij bekijken: het taalgebruik en meer in het bijzonder het gebruik van een aantal sleuteltermen. Hiermee willen we licht werpen op datgene wat Appadurai 'ideoscapes' noemde: politieke sleutelwoorden (zoals

'vrijheid', 'welzijn', 'autonomie') waarrond nationale staten en separatistische groepen hun politieke culturen organiseren [3]. Deze sleutelwoorden vinden hun oorsprong in een Euro-Amerikaans scenario van politieke democratie en ondergingen in de 19de eeuw een wereldwijde diaspora. We willen de kernbegrippen van *Vlaanderen-Europa 2002* nagaan en ons bij die oefening afvragen hoe ze kaderen in een poging om een Vlaams politiek referentiekader vast te leggen.

Algemene opmerkingen

Vlaanderen-Europa 2002 is een publicatie bestemd voor een breed publiek. Het heeft verschillende functies en verschillende betekenisdimensies. Het moet dan ook rekening houden met verschillen in de doelpublieken. Het moet als natievormend document voldoende aansluiting realiseren met de Vlaamse Beweging (bv. IJzerbedevaartcomité, Davidsfonds), maar tegelijkertijd voldoende afstand houden van extremistische tendensen (bv. Vlaams Blok). Ook sluit het publieke karakter van het boekje allerhande ont-hullingen en geheimpjes a priori uit. Het boek zal noodgedwongen een consensus weerspiegelen. Ten derde, het boek moet naast de politieke inhoud ook een imago doorgeven: de

Vlaamse regering wil nadrukkelijk een nieuw soort politiek belichamen, die haaks staat op de 'politique politicienne' die de publieke opinie met het oude België associeert.

De algemene structuur van *Vlaanderen-Europa 2002* ziet er als volgt uit: het boek start met een 'Oproep van de Vlaamse regering'. Dit wordt gevolgd door een inleidend hoofdstuk (blz. 13-25) met een ruwe schets van het project (inclusief een hele reeks achtergrondfactoren zoals demografische ontwikkelingen, budgettaire beperkingen, die op een rationele wijze voorgesteld worden). De kern van het boek bestaat uit twee actieschema's. Het eerste, 'Beter leven in Vlaanderen 2002', is de grootste brok van het boek (ongeveer 150 bladzijden). Het tweede deel, 'Beter besturen in Vlaanderen 2002', is samengeballd tot ongeveer 20 bladzijden. Het eerste actieschema heeft zeven sporen. Elk spoor wordt uitgewerkt via een zich herhalende tekststructuur: een aantal vaststellingen, een aantal hypothesen, uitdagingen, en ten slotte een aantal beleidsvoorstellen. De zeven sporen zijn:

1. een leefbaar Vlaanderen: milieubeleid en sociale huisvesting;
2. een creatief Vlaanderen: cultuurbeleid;
3. een werkend Vlaanderen: economisch- en tewerkstellingsbeleid;
4. een lerend Vlaanderen: onderwijsbeleid;
5. een zorgzaam Vlaanderen: welzijnsbeleid;
6. een toegankelijk Vlaanderen: transport en infrastructuur;
7. een democratisch Vlaanderen: de organisatie van Vlaamse politieke instellingen en de structuur van de administratie.

Op elk van deze terreinen heeft de regering de ambitie om bestaande situaties te 'verbeteren' - de realisatie van een maatschappelijke 'meerwaarde' (blz. 19-20) door middel van een typisch Vlaamse probleemaanpak. Op de achterzijde van het boek wordt het volledige project omschreven als: "Oproep van de Vlaamse regering tot alle Vlamingen om met meer visie en in nauwe samenwerking met elkaar te werken aan een nieuw Vlaanderen dat zijn eigenheid in Europa en de wereld bewaart en versterkt". In het inleidende hoofdstuk wordt dit verder toegelicht. De Vlaamse regering hoopt twee doelstellingen te

realiseren: via structurele maatregelen en een vernieuwde aanpak een passend antwoord bieden op de nieuwe maatschappelijke uitdagingen en een Vlaamse eigenheid in België, Europa en de wereld uitbouwen (blz. 8).

Het impliciete vergelijkingspunt

Vlaanderen moet dus een betere maatschappij worden. Maar, beter in vergelijking met wie of met wat? Dit wordt duidelijk in de eerste zinnen van de inleidende oproep: "1993 moet voor Vlaanderen een bijzonder jaar worden. Ons land moet op een onomkeerbare wijze een federale staat worden en de staatsvorming [4] van Vlaanderen kan nu definitief als een moderne parlementaire democratie uitgewerkt worden" (blz. 7). Het impliciete vergelijkingspunt is 'België' of liever, de staatsstructuur die voorafging aan het federalisatieproces van 1993. De meerwaarde in deze toekomstige maatschappij zal bijgevolg het resultaat zijn van een poging om de Vlaamse politiek meer in overeenstemming te brengen met de Vlaamse eigenheid: Vlaanderen zal een plaats worden waar het beter is om te leven. Het zal creatiever worden, met beter onderwijs, een betere economie, betere arbeidsvoorwaarden, een grotere mobiliteit, een meer zorgzame maatschappij met een betere regering, precies omdat Vlaanderen meer Vlaams zal worden. Het onderliggende interpretatief kader is dat een (cultureel homogene) Vlaamse nationale staat een betere maatschappij zal zijn dan haar multilinguale Belgische voorloper, omdat de Vlaamse autonomie een vrijere ontplooiing van het Vlaamse bewustzijn toelaat. Automatisch wordt zelfbestuur gelijkgesteld met een 'echte' democratische maatschappij. Verderop wordt dat gepreciseerd als "een eigen moderne parlementaire democratie", een "model (...) voor de enorme weg die democratisering nog in vele regio's en landen moet afleggen" (blz. 164). Kort samengevat: de particularisering van de Vlaamse samenleving garandeert de democratisering van deze maatschappij. Het sleutelwoord in dit proces is eigenheid.

Eigenheid, identiteit en cultuur

'Eigenheid' is een betrekkelijk nieuwe term in de Belgische politiek. Het is eigenlijk een 'zwe-

vende' term die ontleend is aan oppositievortogen van het anti-unitaire Vlaams-nationalisme. De Vlaamse regering heeft deze term overgenomen als onderdeel van zijn 'Vlaams profiel'. Maar, zoals hierboven al werd aangehaald, kan de regering het zich niet veroorloven om te sterk te worden geassocieerd met extreem-nationalistische krachten. Vandaar dat het gebruik van dit sleutelbegrip zich vooral kenmerkt door semantische inconsistentie.

'Eigenheid' staat meestal in een cluster met twee andere termen: cultuur en identiteit. De termen zijn echter geen synoniemen, zoals blijkt uit combinaties als 'culturele eigenheid' en 'culturele identiteit'. De volgende gebruiksbetekenissen kunnen worden vastgesteld. 'Eigenheid' is het geheel van kenmerken die een groep mensen uniek maakt. 'Eigenheid' verwijst in de eerste plaats naar het 'onderscheid'. 'Identiteit' is het geheel van eigen en minder eigen kenmerken die datgene uitmaken wat mensen zijn of denken te zijn. 'Identiteit' verwijst in eerste instantie naar (zelf)definities. Het gebruik van de term 'cultuur' is heel wat ingewikkelder en heterogener. Men kan ten minste drie vormen van gebruik onderscheiden. De eerste is een vorm van antropologisch gebruik: cultuur als een geheel van waarden en gewoonten die met deze waarden verbonden zijn. Dit bepaalt het gebruik van de term in samenstellingen zoals 'culturele openheid', 'culturele identiteit/eigenheid', 'cultureel verleden', enz. Ten tweede wordt de term 'cultuur' ook gebruikt om een geheel van specifieke crea-

tieve (artistieke of algemeen-intellectuele) gewoonten aan te duiden, zoals in 'cultureel aanbod', 'culturele instellingen', de commercialisering van cultuur. Ten derde is er cultuur in de betekenis van een bepaalde min of meer stabiele gedragsvorm, als een traditionele gewoonte, zoals in de combinatie 'typisch Vlaamse bedrijfscultuur'.

'Cultuur' wordt zeer vaak gebruikt in het manifest. De term verschijnt maar liefst 250 keer, in verschillende combinaties en contexten. Uit nader onderzoek blijkt echter dat het woord in 199 van de 250 gevallen voorkomt in het hoofdstuk over 'creatief Vlaanderen' (zie tabel 1). Natuurlijk brengt deze inflatie in gebruik een betekenisvervaging met zich mee, wat zich nadrukkelijk manifesteert in dit hoofdstuk.

De drie begrippen kunnen dienen als voorzichtige barometer van de graad van particularisering van politieke thema's. Hoge densiteit wijst erop dat een thema op een typisch Vlaamse manier kan of moet benaderd worden (en vice versa). Tabel 1 geeft de distributie weer van de drie termen in het boek. De nummers verwijzen naar de hoofdstukken in het boek [5].

Niet alle politieke thema's blijken even sterk geparticulariseerd. De densiteit van de termen is laag in de hoofdstukken over 'een leefbaar Vlaanderen', 'een zorgzaam Vlaanderen', 'een toegankelijk Vlaanderen', en het tweede actieplan. Milieu en sociale huisvesting, welzijn, transport en infrastructuur, evenals de ontwikkeling van een meer doorzichtige administratie (actieschema 2) worden niet voorgesteld als terreinen waarop de

Tabel 1
Frequentie en densiteit van sleutelwoorden in Vlaanderen-Europa 2002

	intro		{3	4	ASI					AS2 {10}	tot
	{1	2}			5	6	7	8	9}		
cultuur	2	6	3	199	10	9	1	0	15	5	250
eigenheid	3	7	2	11	0	0	0	0	0	0	23
identiteit	0	0	1	4	0	0	0	0	0	0	5
totaal	5	13	6	214	10	9	1	0	15	5	278
pagina's *	5	13	47	16	14	12	18	12	12	21	170
densiteit **	1	1	0.13	13.38	0.72	0.75	0.06	0	1.25	0.24	1.64

* effectief bedrukte pagina's

** gemiddeld gebruik van de termen per pagina

Vlaamse eigenheid benadrukt wordt. In tegenstelling hiermee is de densiteit van de sleuteltermen veel hoger in de hoofdstukken over 'een creatief Vlaanderen', 'een democratisch Vlaanderen', 'een lerend Vlaanderen', de twee inleidende hoofdstukken en in het hoofdstuk over 'een werkend Vlaanderen'.

Selectieve particularisering

Er duiken heel wat verrassingen op in dit densiteitsprofiel. Het feit dat de tekst over economie en tewerkstelling een bijna even grote densiteit vertoont als die over onderwijs is al een eerste verrassing. In een nationalistisch project zou men verwachten dat meer nadruk wordt gelegd op onderwijs als een nationalistisch instrument. Een totaal ander beeld duikt op in het hoofdstuk over economie en arbeid. Hier wordt de structuur van de economie m.b.t. het belang van KMO's voorgesteld als een Vlaams cultureel erfgoed: "De Vlaamse economie is gebouwd op een fundament van kleinschalige ondernemingen. Deze ondernemingsstructuur is historisch gegroeid en cultureel bepaald. De economische structuren in Vlaanderen zijn grotendeels het produkt van onze mentaliteit en cultuur" (blz. 105). De economische ontwikkeling in Vlaanderen zal daardoor niet enkel een sociaal-gecorrigeerde, maar ook een cultureel gecorrigeerde loop kennen: "een vriendelijk groei beleid (...) dat zich laat begrenzen en corrigeren door sociale, culturele en milieufactoren" (blz. 106). Immers: "Uit diverse studies blijkt dat cultuurrelevante factoren in belangrijke mate onze concurrentiekracht in het aangemaakte Europa zullen bepalen. De versterking van deze culturele onderbouw van onze economie is dan ook prioritair. Omgekeerd is economische beslissingsmacht nodig om de Vlaamse culturele eigenheid te bewaren" (blz. 105) [6].

Dit betekent ook dat de regering voorstander is van 'een strategie van Vlaamse verankering'. Vlamingen moeten "als bedrijfsleider, werknemer of aandeelhouder - hun stempel kunnen drukken op strategische beslissingen van sleutelbedrijven, ook van multinationale ondernemingen" (blz. 110), en dit vooral in sleutelsectoren zoals de openbare nutsbedrijven. Even belangrijk is de hoge densiteit van de sleuteltermen in het hoofdstuk over

democratie. Drie subthema's domineren dit hoofdstuk: ten eerste, de culturele aanwezigheid van Vlaanderen in haar hoofdstad Brussel moet versterkt worden als remedie voor de demografische minderheidspositie van de Vlamingen in Brussel. Ten tweede, wat de Vlaams-Belgische relatie betreft, beoogt de Vlaamse regering een volledige culturele autonomie, inclusief macht over die delen van de culturele sector die nog Belgisch zijn (zoals de nationale loterij, auteursrechten en het statuut van kunstenaars). Ten derde, wat de Vlaams-Europese relaties betreft, is de Vlaamse regering voorstander van 'het Europa van de Culturen'. Deze visie op Europa wordt weergegeven als een alternatief voor de nu heersende "tendensen van vervlakking, ontkleuring en nivellering naar onder" (blz. 173). Hier blijkt duidelijk de ambiguïteit van de Europese dimensie. De Vlaamse regering beroept zich nadrukkelijk op een Europese finaliteit en bepleit terzake een maximale exploitatie van het Verdrag van Maastricht. Terzelfdertijd echter worden de huidige vorm van Europa en de huidige invulling van het subsidiariteitsprincipe van de hand gewezen. De loyaliteit aan Europa verbergt een oppositiestandpunt. We hebben hier te maken met een Vlaamse versie van *Europe? Yes. But on our terms*. Het totaalbeeld van dit hoofdstuk is er één waarin cultuur, staat, grondgebied en politieke macht samenvallen in de term 'Vlaanderen'. Vlaanderen wordt in de eerste plaats gezien als een culturele eenheid, maar 'cultuur' is 'natie' geworden, 'natie' is 'staat' geworden, en 'staat' valt samen met 'cultuur'. Dit proces van culturen die omgezet worden in staten wordt bovendien beschouwd als de enige weg naar een echte en moderne democratie (blz. 164), omdat het 'volk' zichzelf kan besturen.

Samengevat zien we hoe een selectief geparticulariseerd politiek project wordt voorgesteld onder de vlag van een 'beschermen en versterken van de Vlaamse eigenheid', zowel in Vlaanderen als in de relaties van Vlaanderen met het buitenland. Van deze eigenheid wordt gezegd dat ze hoofdzakelijk (maar niet uitsluitend) in de cultuur vervat zit, en dat ze bovendien om een mentaliteitsverandering vraagt, want eigenheid is (paradoxaal genoeg) nog geen feit. Dit is de re-

den waarom ze versterkt moet worden. De onderliggende gedachte hierbij is dat het Vlaamse volk enkel en alleen een belangrijke rol zal kunnen spelen in het 'Europa van de culturen' indien het een duidelijk geprofileerd identiteitsgevoel bezit.

Een atypisch nationalistisch vertoog

Al deze kenmerken zijn onderdelen van een nationalistisch vertoog. Toch mag - zoals we in het begin al stelden - de tekst niet overkomen als een uitgesproken nationalistisch pamflet. Hier is men gedeeltelijk in geslaagd door de tekst heel sterk op de toekomst te oriënteren. In tegenstelling tot vele nationalistische teksten wordt er in *Vlaanderen-Europa 2002* nauwelijks verwezen naar het nationale verleden [7]. Maar dit verleden wordt wel voorondersteld. Bij de ontwikkeling van een nieuw politiek project wordt het geheel van beelden en opvattingen dat verbonden is met de geschiedenis van Vlaamse onderdrukking door een anti-Vlaams Belgisch establishment gebruikt als uitgangspunt. De ontoereikendheid van de Belgische behartiging van Vlaamse belangen maakte een project zoals *Vlaanderen-Europa 2002* noodzakelijk. Aangezien Vlaanderen nu van dit ontoereikend Belgisch bestuur verlost is, moet dit het verschil maken: een echte democratie (lees: de Belgische democratie was niet echt), een leefbaar Vlaanderen (lees: België was onleefbaar), een creatief Vlaanderen, een lerend Vlaanderen, dit alles is nu meer en beter dan het geval was in de unitaire Belgische staat.

Het contrast met een uitgesproken nationalistische retoriek openbaart zich ook in de afwezigheid van emotionele uitlatingen. Men construeert een nieuwe, Vlaamse natie die de meeste basisstellingen van de Vlaamse Beweging overneemt, maar zich niettemin een imago aanmeet van rationele zakelijkheid en modern beleid, gesteund op 'wetenschappelijk onderzoek' en 'objectieve criteria'.

Taal, macht en manipulatie

Minister-president Van den Brande is vaak het voorwerp van spot omwille van zijn merkwaardig taalgebruik vol duizelingwekkende zinsconstructies, neologismen ('kennisweerbaarheid'), tautologieën en vaagheid [8]. Een aantal van die kenmerken zullen wel idiosyncratisch zijn, maar

een ander deel is structureel en kenmerkend voor het moderne politieke genre. Vaagheid, ambigüiteit en allerlei andere semantische spelletjes dienen een politiek doel. Ze laten een maximum aan consensus toe, want iedereen kan het zijne lezen in de gebruikte termen; er een eigen gewenste invulling aan geven. Wanneer grootschalige politieke projecten van het type *Vlaanderen-Europa 2002* al te precies worden geformuleerd, dreigen medestanders en tegenstanders in een scherpe oppositie tegenover elkaar te komen staan. Het is echter balanceren op een slappe koord. Het project moet immers tegelijkertijd duidelijk en precies genoeg overkomen, zoniet dreigt het verwijt van gewauwel en gemeenplaatzen. Daarom maakt men gebruik van schijnbaar duidelijke termen, die ingeschoven worden in de retoriek van zoveel mogelijk groepen in de samenleving, en als dusdanig mobiliseerbaar zijn. Enkel wanneer men kan vermijden zeer precieze definities van kernwoorden te geven heeft het vertoog de gewenste macht. Wanneer dit niet het geval is, en wanneer kernbegrippen het object worden van een strijd om de juiste betekenis, kunnen spectaculaire twisten ontstaan. Het recente dispuut tussen 'gematigde' en 'radicale' Vlaamsnationalisten over de invulling anno 1995 van het zogeheten 'Ijzertestament' - zelfbestuur, nooit meer oorlog, godsvrede - is hiervan een puike illustratie [9].

Men heeft macht in het symbolische domein vaak herleid tot het beheersen van betekenissen. De machthebbers leggen bepaalde hegemonische betekenissen op voor centrale begrippen en scheppen zo een normatief kader voor de bespreking en beoordeling van maatschappelijke themata. Dit machtsrepertoire moet worden uitgebreid: macht kan ook worden uitgeoefend door het relatief betekenisloos houden van kernwoorden. In dat geval worden hegemonische betekenissen gesuggereerd, maar niet expliciet gemaakt. In een Belgisch compromismodel is de strategie van de semantische flexibiliteit cruciaal. Flexibele kernwoorden moeten de allianties voor een politiek van de meerderheid garanderen. De machthebbers behouden ten alle tijde de macht om te interveniëren in het debat en zich te scharen achter de één of andere gangbare invulling

van vage begrippen. De aanwezigheid van leidinggevende Vlaamse politici op de linkeroever van de IJzer illustreert dit proces: ze associëren zich impliciet met de betekenis die Lionel Vandenberghe aan het IJzertestament gaf, maar houden zich ver van een eens-en-voor-altijd bepaling van de 'correcte' betekenis. Alle opties blijven open, en de machthebbers hebben op die manier altijd gelijk.

- [1] Dit artikel is een herwerkt fragment van een langer artikel, *La construction politico-rhétorique d'une nation flamande*, in: Anne Morelli (red.), *Les grands mythes de l'histoire de Belgique, de Flandre et de Wallonie*, Editions Vie Ouvrière, 1995, blz.263-280.
- [2] Alle voorbeelden in deze tekst komen uit de oorspronkelijke uitgave: Luc Van den Brande et al., *Vlaanderen-Europa 2002. Een project van de Vlaamse regering*, Tielt, Lannoo.
- [3] Arjun Appadurai, *Disjuncture and difference in the global cultural economy*. In: *Theory, Culture and Society*, 7:295-310. Zie blz.299.
- [4] Merk op hoe de tekst hier gebruik maakt van de term 'staatsvorming' in plaats van het meer courante 'staathervorming' (m.a.w. natievorming die volgt op de reeds bereikte staatsvorming). In één geval worden beide begrippen samengetrokken tot de zeer suggestieve uitdrukking: 'de verdere staats(her)vorming' (natievorming zal in de toekomst samenvallen met nog verregaander Belgische staatsvorming). Hieruit kan men opmaken dat (a) de Vlaamse regering de Belgische staatsvorming ziet als een proces van Vlaamse staatsvorming en (b) dat zij er ook vanuit gaat dat dit proces

nog verder moet worden doorgetrokken. Merk op dat deze visie scherp gecontesteerd wordt door de Franstaligen.

- [5] (1) = Oproep door de regering; (2) = Inleiding; (3) = een leefbaar Vlaanderen; (4) = een creatief Vlaanderen; (5) = een werkend Vlaanderen; (6) = een lerend Vlaanderen; (7) = een zorgzaam Vlaanderen; (8) = een toegankelijk Vlaanderen; (9) = een democratisch Vlaanderen; (10) = beter besturen in Vlaanderen 2002. (1) en (2) vormen samen het inleidende deel van het boek. (3) tot (9) vormen samen het eerste actieschema (AS1). (10) verwijst naar het tweede actieschema (AS2).
- [6] Elders wordt de relatie tussen economie en cultuur uitgedrukt op een volledig tegengestelde manier. In het hoofdstuk over 'een creatief Vlaanderen' pleit men voor economisch protectionisme in de culturele industrie (nl. de audiovisuele industrieën). De reden die hiervoor werd aangehaald is: "een cultuur - zeker een kleine - kan slechts blijven bestaan dankzij een minimale economische onderbouw (een eigen audiovisuele industrie)" (blz.92).
- [7] Toch bevat de tekst op een gegeven ogenblik wel degelijk een pleidooi voor 'zelfkennis' die voortvloeit uit de kennis van het eigen verleden, een verleden dat 'beschermd' en 'levendig' moet gehouden worden (blz.91). Verderop in de tekst wordt dit echter vernauid tot monumentenzorg en de bewaring van kunstwerken en volkscultuur. Vooral van dit laatste wordt gezegd dat het duizenden Vlamingen tot cultuur aanspoort.
- [8] Zie bijvoorbeeld Geert Lemout, *Cultuurvervuiling en cultuurverlies: wij en de Amerikanen*. In: Raymond Detrez en Jan Blommaert (red.), *Nationalisme: Kritische opstellen*, Berchem, EPO, 1994, blz.215-226.
- [9] De schijnbare duidelijkheid wordt ondersteund door de 'verpakking' van de boodschap, de zgn. 'benetton-isering' ervan. Voor meer details daarover verwijzen wij naar ons oorspronkelijk artikel.